

INSULINDE IN
WOORD EN BEELD

DOOR

HENRI ZONDERVAN.

HET LAGE NOORDERSTRAND.

BIJ J. B. WOLTERS — GRONINGEN, DEN HAAG.

SCHOOLPLATEN.

J. W. BOERMAN EN K. M. KNIP, **Dieren in hun omgeving**. 12 Schoolplaten voor het onderwijs in de kennis der Natuur, (grootte 75 bij 105 cm.). Naar oorspronkelijke aquarellen van M. A. KOEKKOEK.
Prijs per hoofdplaat met bijplaat, geplakt op één zwaar carton, met ronde hoeken, met geïllustreerde toelichting f 5,25
Hoofdplaat en bijplaat afzonderlijk opgeplakt, met ronde hoeken - 6,25
Geïllustreerde toelichting afzonderlijk - 0,45

P. R. BOS, **Nederland in Woord en Beeld**. 30 Schoolplaten voor het Aardrijkskundig onderwijs, (grootte 65 bij 85 cm.). Volgens aquarellen naar de natuur geteekend door B. BUENINCK. Met geïllustreerde toelichting door B. A. Kwast, G. J. A. Mulder of R. Noordhoff.
Prijs per plaat, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken, met geïll. toelichting f 4,25
Geïllustreerde toelichting afzonderlijk - 0,45

PROF. DR. J. RITZEMA BOS, **Vijf platen ten gebruike bij het onderwijs in de kennis der Dierenwereld** op de lagere school, (grootte 76 bij 96 cm.), naar aquarellen van W. K. de Bruin; met geïllustreerde handleiding, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 18,00

PROF. DR. J. RITZEMA BOS, **Schoolplaten van voor den akkerbouw schadelijke dieren**. (gr. 76 bij 96 cm.). Compleet in twee series, elk van zes platen; naar aquarellen van W. K. de Bruin; met geïllustr. handleiding, per serie, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 21,00

J. W. DE JONGH EN H. WAGENVOORT, **24 Schoolplaten voor de Vaderlandsche Geschiedenis**, (grootte 84 bij 110 cm.). Naar oorspronkelijke aquarellen van J. HOYNCK VAN PAPENDRECHT, GERARD VAN HOVE, J. H. ISINGS JR., C. JETSES, J. H. JURRES, W. C. STARING, G. WESTERMAN en J. J. R. DE WETSTEIN PFISTER.
Prijs per plaat met geïllustreerde toelichting, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 5,25
Geïllustreerde toelichting afzonderlijk - 0,45

JAN LIGTHART, H. SCHEEPSTRA EN W. WALSTRA, **Het volle leven**. Platen voor het zaakonderwijs in de eerste schooljaren. Naar oorspronkelijke teekeningen van W. K. DE BRUIN en C. JETSES. Compleet in 4 series, elk van 6 platen (gr. 75 bij 105 cm.).
1e Serie, Winterhalfjaar: Timmeren | 3e Serie, Winterhalfjaar: Metselen
2e Serie, Zomerhalfjaar: Grasland | 4e Serie, Zomerhalfjaar: Bouwland
Prijs per serie van 6 platen, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 24,75
Handleiding bij iedere serie, geïllustreerd met zwarte en gekleurde platen, herzien door A. M. van Leeuwen 4e druk à - 1,90

H. SCHEEPSTRA EN W. WALSTRA, **Twintig platen voor het Aanschouwingsonderwijs**, (gr. 56 bij 76 cm.), geplakt op zw. carton, met ronde hoeken, 4e druk f 32,75
Handleiding bij de twintig platen 8e druk - 1,90
Prijs per plaat afzonderlijk, opgeplakt f 1,90.

H. SCHEEPSTRA EN W. WALSTRA, **Ambachten en bedrijven**. Vijftien platen voor het Aanschouwingsonderwijs, (grootte 56 bij 76 cm.), geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken 2e druk f 29,75
Handleiding bij de vijftien platen 3e herziene druk - 1,90
Prijs per plaat afzonderlijk, opgeplakt f 2,25.

J. B. UBINK EN P. WILLEMSE, **De natuurlijke lijn**. Vier series wandplaten voor Teekenonderwijs. Elke serie bestaande uit 12 zwarte en 12 gekleurde platen, (grootte 60 bij 80 cm.), met toelichting A, algemeen gedeelte en Toelichtingen B I, II, III, IV, bijzonder gedeelte.
Prijs per serie, elk van 24 platen, geplakt op zwaar carton f 18,00
Toelichting A, alg. gedeelte, geïll., f 0,50; Toelichtingen B I, II, III, IV, bijz. gedeelte, à - 0,50

 Deze series Schoolplaten geven in alle opzichten Nederlandsche toestanden weer en sluiten aan bij het onderwijs in Nederland.

HENRI ZONDERVAN, **Insulinde in Woord en Beeld**. 12 Schoolplaten voor het Aardrijkskundig onderwijs, (grootte 75 bij 105 cm.). Naar oorspronkelijke aquarellen van W. C. C. BLECKMANN, P. VAN HEERDT-QUARLES en W. J. ISING.
Prijs per plaat met geïll. toelichting, geplakt op zw. cart., met ronde hoeken f 4,25
Geïllustreerde toelichting afzonderlijk - 0,45

HENRI ZONDERVAN, **Europa in Woord en Beeld**. 12 Schoolplaten voor het Aardrijkskundig onderwijs, (grootte 75 bij 105 cm.). Naar oorspronkelijke aquarellen van L. H. FISCHER, A. NOHMANN, R. RESCHEITER e. a.
Prijs per plaat, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 4,25
Geïllustreerde toelichting bij het 1e zestal - 1,75
Geïllustreerde toelichting bij het 2e zestal - 1,75

INSULINDE IN WOORD EN BEELD

DOOR

HENRI ZONDERVAN.

HET LAGE NOORDERSTRAND. — JAVA.

*Bij de plaat inbegrepen.
Afzonderlijk f 0,25.*

BIJ J. B. WOLTERS' U. M. — GRONINGEN, DEN HAAG.

INHOUD.

	Blz.
INLEIDING	3
1. De kusten	4
2. Vischvangst	9
REPRODUCTIE DER PLAAT	16/17
3. Woningen	18
4. Verklaring der plaat	24
5. Literatuur	26
6. Het feest der troeboek-bezwering	27

INLEIDING.

Al neemt Java naar de oppervlakte onder de Groote Soenda-Eilanden de laatste plaats in, in de meeste andere opzichten is het verreweg het belangrijkste eiland van deze groep, ja van geheel Insulinde, evenals het in de geschiedenis van dezen archipel, bepaaldelijk sedert de komst der Europeanen aldaar, de hoofdrol heeft gespeeld. En nergens elders in Insulinde treft men in den vorm van tempelruïnes, beeldhouwwerken enz. zulke grootsche overblijfselen aan eener zeer oude beschaving, nergens ook een zoo hoog ontwikkelde, eeuwen oude letterkunde. Naar het aantal bewoners, volstrekt zoowel als betrekkelijk, naar de opbrengst van den bodem aan landbouwgewassen, den omvang van handel en scheepvaart, de ontwikkeling der verkeerswegen en verkeersmiddelen, evenals nog in zoo menig ander opzicht neemt het eiland de eerste plaats in en rechtvaardigt derhalve de officiële indeeling van het koloniale rijk in twee helften: Java met Madoera en de Buitenbezittingen. Het is dan ook niet meer dan natuurlijk, dat Java bij het onderwijs in de aardrijkskunde van Insulinde het leeuwendeel ontvangt, en even natuurlijk is het, dat van „Insulinde in Woord en Beeld” zulk een aanzienlijk gedeelte aan dit eiland is gewijd. Terwijl de platen *Tweeling-vulkaan Gedeh-Pangerango* en *De steile Zuidkust* gelegenheid geven den vorm van den bodem te leeren kennen, stelt die van *Het lage Noorderstrand* ons in staat de kusten nader te beschouwen.

1. De kusten.

Al schuilt er heel wat overdrijving in, als Charlton B. Perkins in zijn „Travels to the mysteries of the East” zegt, „Java voldoet aan datgene wat men zich van een paradijs zou voorstellen,” daarin stemmen toch de meeste bezoekers overeen, dat het een zeldzamen rijkdom aan natuurschoon bezit in zijn eeuwenoude dichte bosschen, zijn sombere vuurbergen, zijn snel stroomende wateren, liefelijke dalen, idyllische meren, zijn veelkleurige bebouwde vlakten en in het dichte groen verscholen dorpen. Vol bewondering, zooals reeds uit den titel van haar boek „Java the Garden of the East” valt af te leiden, roemt dan ook, naast vele anderen, miss Scidmore Java als „het ideaal van een tropisch eiland, het meest groene, het schoonste en best bebouwde plekje van het verre Oosten; het liefelijkste en in alle opzichten het meest bevredigende deel der Tropen.” Het zijn vooral de verder in het binnenland gelegen bergstreken, welke de geestdrift der bezoekers wekken, minder de kuststreken, waar de meesten, reeds wegens het klimaat, niet langer toeven dan noodig is. Nochtans bezitten ook deze deelen hun eigenaardige schoonheid en spelen zij daarenboven een groote rol, omdat er een talrijke bevolking woont en de belangrijkste handelsplaatsen juist hier gelegen zijn. Tusschen de kusten van Java bestaat overigens een sterk verschil, en vooral groot is de tegenstelling tusschen de Noord- en de Zuidkust.

De westkust, begrensd door Straat Soenda, is, evenals de er tegenovergelegen kust van Zuid-Sumatra, rotsachtig en steil, met talrijke baaien en inhammen, waarvan de Peper- en de Welkomstbaai de grootste zijn. Eenmaal waren Sumatra en Java hier verbonden, terwijl in betrekkelijk jongen tijd door daling van den bodem de Soendastraat

ontstond, waar talrijke vulkanische eilandjes er op wijzen, dat de ondergrond nog niet geheel tot rust is gekomen. Van deze eilandjes heeft Krakatau een treurige vermaardheid gekregen door de verschrikkelijke uitbarsting in 1883, die aan meer dan 30.000 menschen het leven heeft gekost. Plaatsen van beteekenis liggen niet meer aan deze kust, want het eenmaal drukke verkeer door Straat Soenda is sterk verminderd, sedert de opkomst der stoomvaart en de opening van het Suez-Kanaal aan de Straat van Malaka grootere beteekenis hebben gegeven, terwijl het daarenboven voor de stoomschepen weinig doel zou hebben om, zooals tijdens de zeilvaart regel was, de vaart naar Batavia in Straat Soenda nogmaals te onderbreken. Nog minder beteekenis heeft Java's Oostkust, door de smalle, trechtervormige Straat Bali bespoeld, waarin een krachtige zeestroom voor de schepen veel ongemak oplevert. De belangrijkste plaats is hier Banjoewangi, in den tijd der zeilvaart vrij levendig door de talrijke schepen, die er aanlegden, thans o.a. bezocht door de stoomschepen der Koninklijke Paketvaart Maatschappij en met geregelde vaart op Z.-Australië, vooral voor het transport van bananen daarheen; maar toch is het geen groote haven te noemen.

Het zijn vooral de Noord- en Zuidkust, welke onze volle aandacht verdienen en waarvan het geheel verschillend karakter reeds bij een vluchtige beschouwing der platen *Het lage Noorderstrand* en *De steile Zuidkust* onmiddellijk opvalt. De eerste is bijna geheel laag en vlak en wordt bespoeld door de ondiepe Java-Zee, welks bodem zeer langzaam afhelt en die nergens meer dan 100 M. diepte bezit, de Zuidkust daarentegen is overwegend hoog en steil en wordt begrensd door den Indischen Oceaan, waarin reeds op korten afstand van de kust een aanzienlijke diepte gepeild wordt. De Noordkust is verder voor een groot deel moerassig

en bijgevolg ongezond, alluviaal van vorming en nog steeds in wording en vervorming, arm aan diepe inhammen, doch rijk aan slibbanken en als gevolg van dit alles zonder natuurlijke havens; langs het grootste deel der Zuidkust dalen oude gesteenten steil af naar een diepe zee, vindt men op tal van plaatsen de bewijzen, hoezeer de kust door de hevige branding wordt aangetast, komen kleine, steilwandige inhammen in menigte voor en treft men op tal van plaatsen koraalvormingen aan.

Gelden deze karaktertrekken in het algemeen, bij een nadere beschouwing vallen, zoowel wat gesteldheid als wat bruikbaarheid betreft, bij elk van beide kusten nog zeer sterk van elkander afwijkende gedeelten te onderscheiden. Vooral twee hoofdtypen treden zoowel aan de Noord- als aan de Zuidkust op: aan de eerste komt bewesten Cheribon een uitgestrekte kustvlakte voor, die op sommige plaatsen $\frac{1}{3}$ van de geheele breedte des eilands beslaat; verder is hier de kust overwegend moerassig en meestal begroeid met mangroves of nipahpalmen (zie de plaat), waarvan de eerste de aanslibbing sterk bevorderen. Zooals het in Veth's Feestbundel heet, strekt zich langs de Noordkust van Bantam tot de plaats Cheribon bijna onafgebroken de boschgordel uit. „Grootendeels zal hier de rand wel door mangrove-wouden worden gevormd, bij de mondingen der rivieren hier en daar door met den nipah-palmen bedekte strooken afgewisseld.” Ten oosten van Cheribon zijn de bredere kustvlakten meestal zandig, de smallere moerassig, echter zonder mangroves. In de westhelft treden verder vele, ver in zee vooruitstekende landpunten op, meestal jonge delta's van de rivieren, welke laatste nog altijd in zee vooruitbouwen, hier zwakker, daar krachtiger. Doordat de aanslibbing het grootst is tijdens het heerschen van den W. moeson en in dien tijd een oostwaarts gerichte strooming

langs de kust gaat, is de aangroei meestal sterker aan de oost- dan aan de westzijde der delta's.

Door dezen eigenaardigen kustvorm zijn vele bochten ontstaan, waarin de schepen echter alleen tijdens het heerschen van den Oostmoeson een veilige ligplaats hebben. Daar de aanslibbing en verandering der kustlijn reeds sedert eeuwen heeft plaats gehad, zijn vele doode steden (b.v. Bantam) ontstaan, zijn havens en riviermonden onbruikbaar geworden en eilanden met de kust vastgegroeid. Zoo heeft men berekend, dat sedert de vestiging der Nederlanders in de Baai van Batavia de aanslibbing aldaar gemiddeld per jaar 9—10 M. heeft bedragen. Hoewel in de oosthelft moerassige kustvlakten evenmin ontbreken als delta's, de aanslibbing der groote rivieren Solo en Brantas zelfs zóó sterk is, dat men de Solomonding heeft moeten verleggen naar Sidajoe, om de dichtslibbing van het Nauw (tusschen Java en Madoera) te voorkomen, treden hier toch veel meer zandige vlakten op, is de lage kuststrook ook veel smaller en worden de bij hoog water onderlopende terreinen voor een aanzienlijk deel als vischvijvers gebezigd.

De twee hoofdvormen, welke aan de Zuidkust te onderscheiden vallen, zijn vooreerst de steilkust, waar het gebergte onmiddellijk, soms als een 50 en meer meters hoge muur, uit zee oprijst. De kust is hier of uiterst eentonig, zonder insnijdingen, daar zij de W.-O. richting der kalkgebergten van het binnenland volgt (beoosten de Oepak en de Sinehbaai), of de kust heeft een onregelmatig verloop en vertoont tal van inhammen (beoosten het eiland Sempoe en bij Besoeki), doordat de uitloopers van het gebergte loodrecht of schuin op de kust staan. Rotseilanden zijn hier van de kust afgescheurd, en naast het lagere strand der baaien rijzen de uitloopers van het gebergte met steile kalkwanden, van 300—500 M. en hooger, op. Op tal van

plaatsen heeft de zee het weeke kalkgesteente uitgehold en zijn holen ontstaan, waarin klipzwaluwen haar eetbare nesten hebben gebouwd (zie de toelichting bij de plaat *De steile Zuidkust*). Naast de steilkust treedt in het Z. in de tweede plaats het duintype op, dat zich in zijn grootste lengte onafgebroken uitstrekt in Midden Java, tusschen de Serajoe en de Oepak, dus in de gewesten Banjoemas, Kedoe en Djokjokarta, maar ook verder oost- en westwaarts op tal van plaatsen wordt aangetroffen. Vooral in het eerstgenoemde gebied liggen twee of drie rijen duinen achter elkander, 3—15 M. hoog en 500—1000 M. breed en aan voortdurende verandering onderhevig. De breedte neemt steeds toe, volgens schatting in Banjoemas 30 M. in de laatste 40 jaren. Verstopping en ombuiging der riviermonden in westelijke richting door den O. moeson, soms ook moerasvorming door gebrekkige afwatering zijn op vele plaatsen de gevolgen van deze duinvorming.

Hoewel aan de Noordkust de geringe diepte der zee en de aanslibbing den toegang voor groote schepen zeer bemoeilijken en deze nergens gedurende het geheele jaar een veilige natuurlijke ligplaats vinden, toch is deze kust verreweg de belangrijkste voor handel en verkeer. De Zuidkust n.l. is blootgesteld aan een geweldige branding, is door klippen en koraalrotsen op vele plaatsen gevaarlijk, heeft geen land tegenover zich en bezit een zwak bevolkt, moeilijk door te trekken achterland. De Noordkust daarentegen ligt aan de Java-Zee, welke een binnenzee is, heeft een dicht bevolkt, gemakkelijk te bereizen achterland, doorsneden van talrijke rivieren en met een vruchtbaren bodem. Van ouds lagen dan ook hier tal van druk bezochte havens, terwijl de Zuidkust slechts zelden door koopvaardischepen werd aangedaan. En ook heden ten dage is de bevolking aan de Noordkust niet slechts veel dichter, maar ook veel regel-

matiger verdeeld dan aan de Zuidkust. Aan deze laatste ligt maar één haven, die iets beteekent, n.l. Tjilatjap, waarnaast in de laatste jaren Palaboean aan de Wijnkoopsbaai van eenig belang is geworden; aan de Noordkust treft men een vijftiental havens aan, waaronder Batavia, Samarang en Soerabaja op den voorgrond treden.

2. Vischvangst.

Daar lage kusten zeer geschikt zijn voor de vischvangst, vindt men deze overal op aarde aan dergelijke kuststreken, zoo ook op Java en in het algemeen in den Indischen Archipel. Daarbij komt, dat niet alleen de zee, maar ook de zoete wateren hier zeer vischrijk zijn en, hetgeen zeker van niet minder invloed is, dat naast rijst visch het hoofdvoedsel der inlandsche bevolking vormt, zoowel versch, als gezouten en vooral gedroogd. Wat vleesch is bij ons, is visch bij den inlander, vandaar ook, dat de „kunstmatige teelt van zoet- en zoutwatervis ch iets oer-Javaansch is, op die eilanden uit eigen behoefte ontstaan.” Talrijk zijn in den Archipel de wijzen, waarop men den visch tracht te verschalken, niet minder talrijk de hulpmiddelen, welke daarbij dienst doen, evenals in de prauwen, waarmee de vischvangst ter zee wordt uitgeoefend, groote verscheidenheid bestaat. Ondanks de vele visch, die gevangen en gekweekt wordt, werd in 1914 aan gezouten en gedroogde visch nog voor een waarde van bijna 10 mill. gld. in Insulinde ingevoerd.

De vischvangst kan in twee hoofdgroepen onderscheiden worden: *zoetwatervisscherij* en *zeevisscherij*. De eerste komt overal in Insulinde voor, en bepaaldelijk in West-Java en

op Sumatra in de Padangsche Bovenlanden en in Tapanoeli worden vele zoetwatervischvijvers gevonden. Zoo vindt men nabij de oevers der rivieren dammen, waardoor een gedeelte der rivier is afgeperkt en waarbinnen zich kweekerijen bevinden; maar eveneens in meren, plassen en zelfs in warme bronnen komen zij voor. In West-Java vooral worden de sawah's of natte rijstvelden (zie de toelichting bij de plaat *Rijstbouw*) na afloop van den rijstoogst daartoe gebruikt en dus de visch „als tweede gewas geplant”. De sawah met zijn dammetjes rondom ieder afzonderlijk rijstveld leent zich bij uitnemendheid voor deze teelt, vooral die van goudvisschen. Een der meest verbreide, maar tevens meest verderfelijke middelen om de visch te bemachtigen, is het vergiften van het water met vischvergif, de beruchte *toeba*; op Java is deze methode verboden en wordt slechts nu en dan nog in het geheim toegepast, buiten Java is zij nog zeer algemeen in gebruik, tot groot nadeel voor den vischrijktom der wateren. De methode is zeer eenvoudig: een stuw wordt bij lagen waterstand in de rivier geplaatst, het vergif een eind hooger op in het water gegooit, een aantal inlanders drijven onder groot misbaar de half bedwelmde visch naar den stuw benedenstrooms en hier wordt hij bij hoopen uitgeschept. Een vrij algemeen voorkomende wijze van vischvangst in rivieren en beken is het afzetten van het water over de geheele breedte met steenen dammen en staketsels, terwijl een eind hooger op struiken, bladeren enz. aan in den grond geslagen palen worden bevestigd, waarin de visch, die overal opgejaagd wordt, zich tracht te verschuilen. Deze plekken worden vervolgens met vlechtwerk en bamboelatten afgezet, waarna de visch met schepnetten wordt opgeschept. Fuiken, meestal een korfvormige mand, waarin zich een soort van trechter bevindt, zijn algemeen in gebruik, zoo ook netten van allerlei vorm en

grootte. Niet minder gebruik wordt gemaakt van lijn en hengel; eveneens bedient men zich van vallen van bamboe in den vorm van een koker, waarmede o.a. op Bali veel paling wordt gevangen. Een zeer origineel werktuig bestaat uit een groot boomblad, dat door een visscher in de prauw als vlieger wordt opgelaten en waarvan de staart een lange draad met hoek is, welke in het water afhangt. Het wordt echter meer in zout-, dan in zoetwater gebezigd, evenals harpoenen, pijl en boog en de zoogenaamde sero's. Een zonderlinge wijze van visschen, zoowel in zout- als in zoetwater, bestaat in het opdrijven van een school visch langs een flauw hellend vlak van gevlochten bamboe, dat met het eene einde in het water ligt en met het andere rust op een vischschiut of in een net of fuik eindigt.

De zeevisscherij is even algemeen als die in de binnenwateren, en slechts aan enkele kusten, die of te steil, of door de branding te gevaarlijk zijn, of een rotsachtigen bodem hebben, ontbreekt zij, zooals b.v. aan de Zuidkust van Java en de Westkust van Sumatra, op welke beide plaatsen slechts visscherij wordt bedreven van uit de beschutte baaien en havens. Er valt bij de zoutwatervisscherij nog verschil te maken tusschen de *strand-* en de *volzeevisscherij*. De eerste heeft het geheele jaar plaats, het meest en het geregeldst echter in den drogen moeson. In sommige deelen van Insulinde vormt vischvangst het hoofdbedrijf der bevolking, zoo b.v. bij de kustbewoners van het eiland Madoera, van een gedeelte van Atjeh, van Palembang en van sommige eilanden der Molukken. Behalve voor de vangst van trek- en andere visschen, welke in groote scholen tegelijk worden gevangen, blijft de inlander meestal niet langer dan een etmaal van huis weg. Hierop komen natuurlijk uitzonderingen voor, zooals bij de Orang Laoet op Bangka, de Orang Sekah op Blitoeng en sommige stammen der Zee-Dajaks

in N. Borneo, die gedurende het grootste deel huns levens op zee rondzwalken.

Als een onderdeel der strandvisserij valt het kweken van visch in zoutwatervijvers, zoogenaamde *tambaks*, te beschouwen, hetgeen in Midden- en Oost-Java, vooral in de residentie Soerabaja, veel voorkomt en eenigszins met de oesterteelt in Zeeland is te vergelijken. De *tambaks* liggen aan de steeds aanslibbende kusten als echte „schorren”, die hoe langer hoe verder van zee af komen en daardoor steeds moeilijker met zeewater te ververschen zijn, terwijl zij eindelijk bij geheele aanslibbing veranderd worden in moeras-rijstvelden. Daardoor is de *tambakaanleg* tegelijk een methode van landaanwinning. De oppervlakte der *tambaks* verschilt van 3—30 bouws¹⁾, terwijl in 1886 hun totale uitgestrektheid 60.000 bouws bedroeg, waarvan 34.500 alleen in Soerabaja. De aanleg van zulk een vijver vereischt veel tijd en moeite, wel eens 10 jaar; zij zijn verdeeld in verschillende vakken, door dammen van elkander gescheiden en door sluizen met elkander verbonden. De algemeen gekweekte visch is de *bandeng*, een haringachtige visch. Zooveel mogelijk wordt hij versch verkocht, verder, na gekookt te zijn, ingelegd in zout, slechts zelden gedroogd.

Bij de volzeevisscherij verdient de vangst van *troeboek*, welke reeds in den Hindoetijd voorkwam, afzonderlijke vermelding. Het is een elftsoort, waarvan de gezouten kuit, evenals in Europa de kaviaar, als een groote lekkernij geldt. Vooral in de Brouwerstraat, bij het eiland Bengkalis aan Sumatra's Oostkust, heeft de vangst op groote schaal plaats. Hier verzamelen zich groote scholen wijfjesvisschen, en de inlander, die de mannetjes bijna nooit ziet, verkeert in de meening, dat de mannetjes, zoodra ze in de nabij-

¹⁾ 1 bouw = 500 vierk. roeden = 7096 vierk. M.

heid der Brouwerstraat komen, in wijfjes veranderen. Aan de vangst gaat telkens een groot bezweringsfeest vooraf om Djangi, den koning of god der troeboeks, gunstig voor de vangst te stemmen (zie hoofdstuk 6). De handel in troeboek en kuit is bijna geheel in handen van Chineezen, die ook door het verleenen van voorschotten de inlandsche visschers dikwijls in hun macht hebben.

De oudste en eenvoudigste wijze om de zeevisch te bemachtigen, welke dan ook aan alle kusten wordt toege-

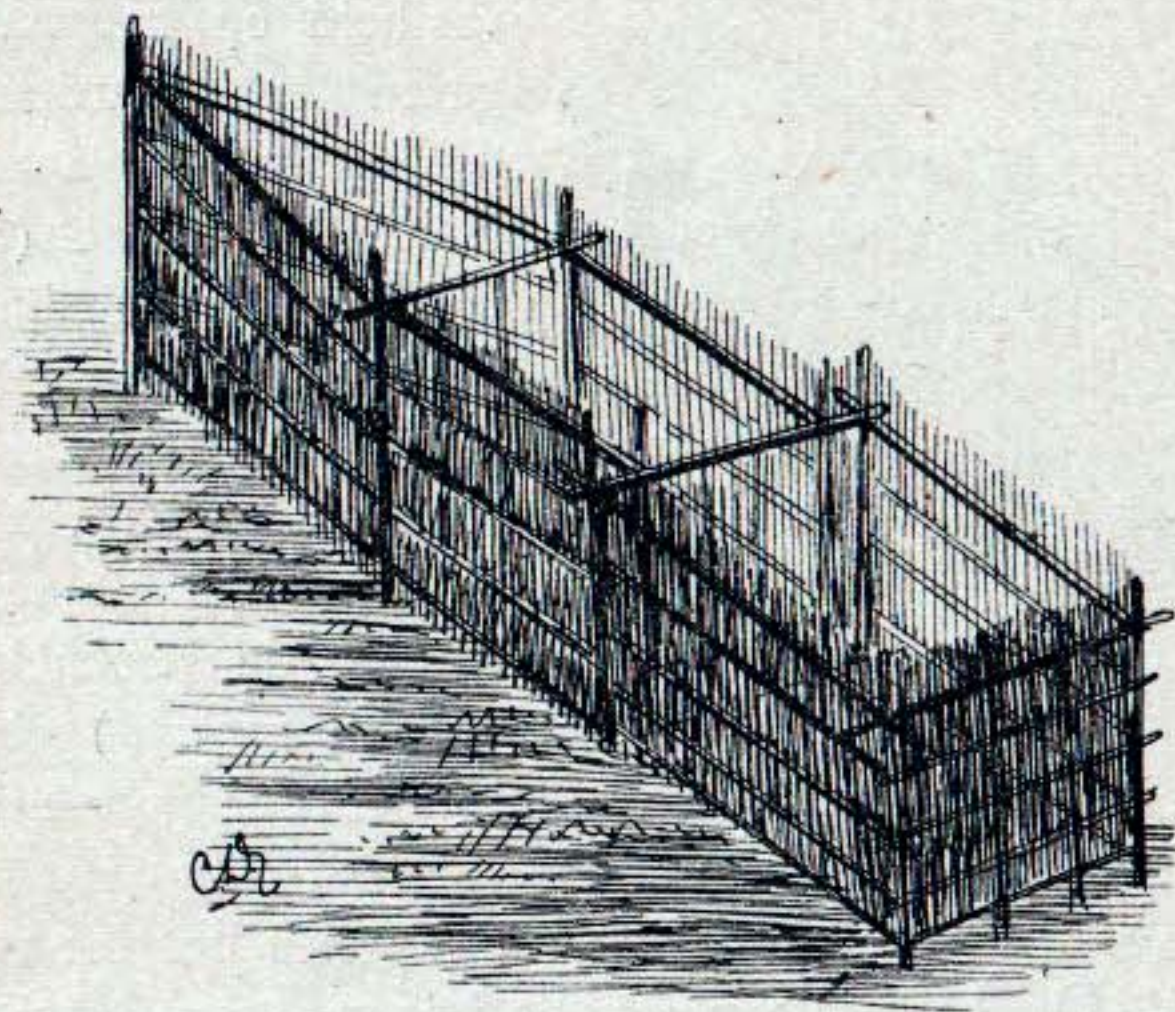

Fig. 1. Sero.

past, bestaat in het plaatsen van bamboe-staketsels, de zoogenaamde *sero's*, op het strand. De *sero* (fig. 1) bestaat uit drie of meer kamers, die elk aan de bovenstroomszijde een opening bezitten, waarin een trechter steekt, die de visch het binnendringen vrijlaat, doch belet weder naar buiten te zwemmen. Uit de laatste, driehoekige kamer wordt zij door middel van een schepnet opgehaald (fig. 2). Verder maakt men gebruik van velerlei soorten netten,

van fuiken, hengel en hoek, harpoenen, werpspietsen, pijlen met weerhaken, pijl en boog enz. Een zeer eenvoudige wijze van vischvangst is het aanleggen van dijkjes op banken en riffen, welke met vloed overstroomden, doch bij eb droog liggen, zoodat dan de visch, welke bij hoog water over de dijkjes is gezwommen, bij het vallen van het water niet terug kan en gemakkelijk bemachtigd wordt.

Voor de kustvisserij gebruikt men ranke prauwen (*djoekoengs*), veelal van uitleggers voorzien, om ze meer

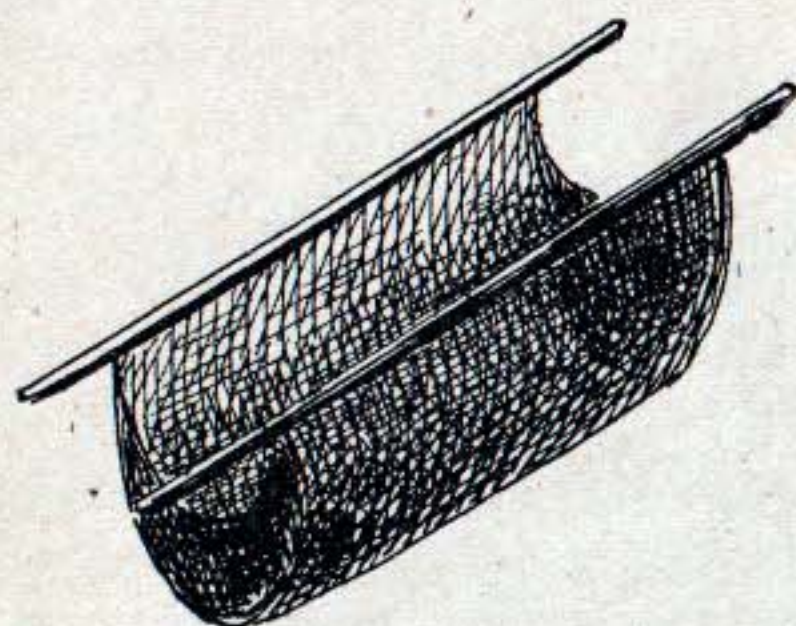

Fig. 2. Schepnet.

vastheid op het water te geven en waardoor ze dus vlerkprauwen worden. Echte vlerkprauwen (fig. 3), vroeger algemeen, zijn thans in groot aantal alleen nog bij de Madoerezen in gebruik. Voor de volzeevisserij wordt als vaartuig vooral de treknetprauw (*prahoe majang*) gebezigd,

een soort logger, aldus genoemd naar het groote kegelvormige treknet (*pajang*).

Nog verschillende andere voortbrengselen der zee worden verzameld, in de eerste plaats de tripang, een stekelhuidig dier, naar den vorm ook zeekomkommer geheeten. Alom in den Archipel aanwezig, treft men de beste soorten aan de kusten van Australië, Nieuw-Guinea en enkele deelen van Celebes aan. Sedert overoude tijden begeven de Boegineezen zich naar de kusten van Australië en Nieuw-Guinea om er tripang te verzamelen, die vooral bij de Chineezzen zeer in trek is, evenals zij de opkoopters zijn van agar-agar (een zeewier) en haaienvinnen (zie hoofdstuk 7 der toelichting bij de plaat *De Chineesche kamp te Batavia*).

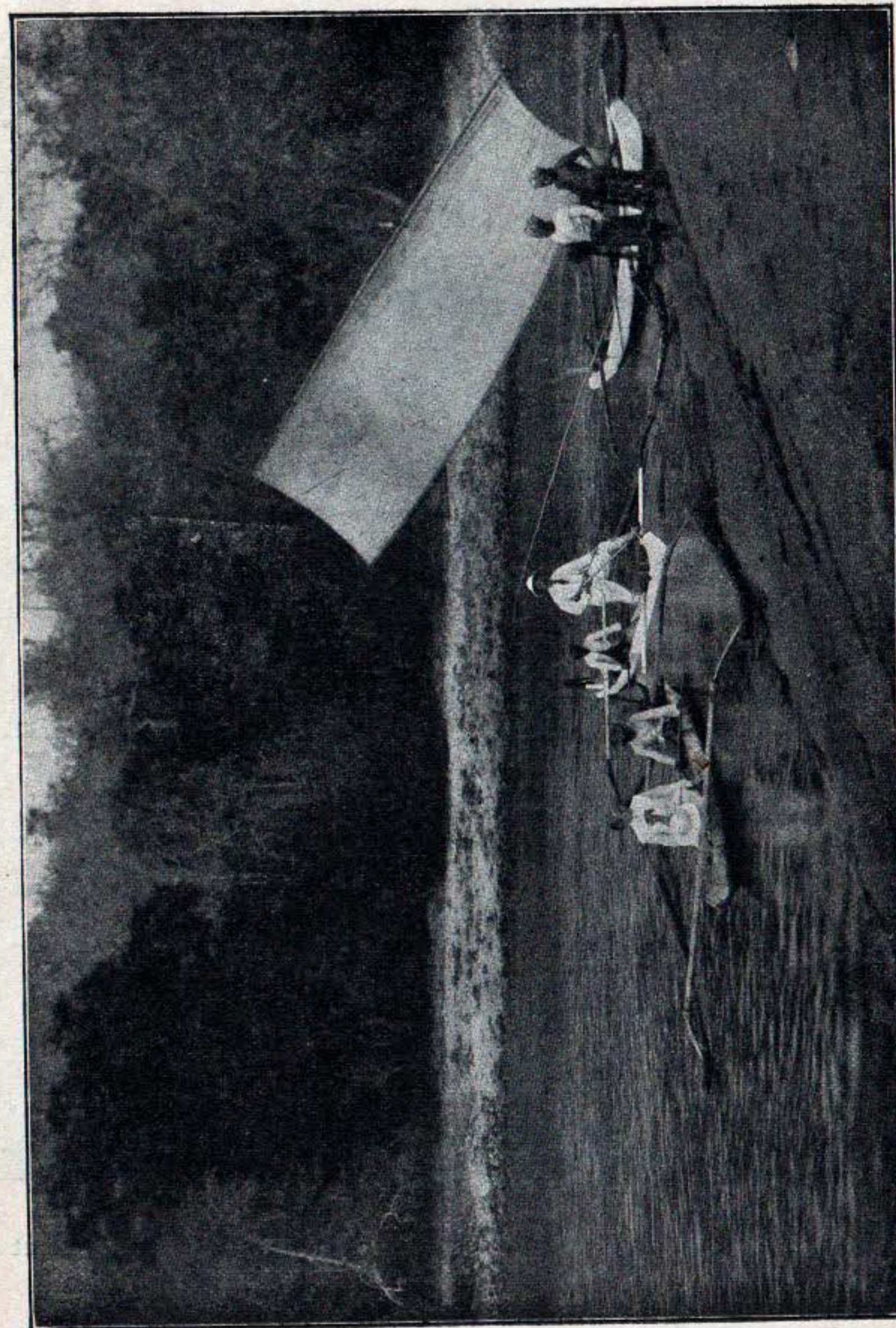

Fig. 3. Vlerkprauw.

Het lage Noorderstrand.

Verder vallen te noemen schildpadden, waarvan het vleesch gegeten en de schaal verhandeld wordt, krokodillen, schaaldieren, waaronder de reuzenschelp, de paarl- en de paarlemoerschelp, en eindelijk de cachelot of potvisch, een walvischachtig dier, dat in de zeeën ten oosten van Celebes voorkomt.

3. Woningen.

Een algemeene beschrijving van de woningen der inlanders is daarom onmogelijk, wijl deze te veel verschil in bouwtrant, materiaal, vorm, grootte, ligging en in nog méér andere opzichten vertoonen. Wel kan men in het algemeen zeggen, dat de woningen overwegend — anders dan bij ons — uit plantaardig materiaal worden opgetrokken en eenige voeten boven den beganen grond op palen staan; maar op Bali b.v. hebben de huizen muren van klei of baksteen, en in menige streek van Insulinde, zooals in Midden-Java, op Ambon enz., staan de woningen onmiddellijk op den grond. Bij den eenen stam zijn de woningen slechts ellendige hutten of bestaan zij uit een afdakje, aan een boom bevestigd, bij den anderen vindt men stevige, zorgvuldig uit planken opgetrokken en menigmaal met fraai snijwerk versierde huizen, zooals bij de Menangkabausche Maleiers in de Padangsche Bovenlanden op Sumatra. De meeste stammen hebben kleine woningen, voor één enkel gezin bestemd, bij andere, vooral bij de Dajaks (zie de toelichting bij de plaat *Groot Dajaksch huis*), treft men familiewoningen aan, 100—200 M. lang en met honderden bewoners. In de meeste streken zijn de woningen vierkante hutten, bij sommige zijn ze langwerpig en ook de bijenkorfvorm ontbreekt niet. Hier staan de woningen onmid-

dellijk aan een rivier of aan de kust der zee, elders, zooals tot voor enkele jaren in Centraal-Celebes, zijn ze grootendeels op moeilijk toegankelijke rotsen gebouwd (zie de afbeelding tegenover blz. 70 in ZONDERVAN, *Nederland buiten Europa*), of de huizen staan, hetzij om gezondheids-, hetzij om veiligheidsredenen, op hooge palen in het water, zooals bij de Zee-Dajaks en in Noord-Guinea; ook worden ze wel op vloten gebouwd (zie de toelichting bij de plaat *Kampong in het stroomgebied der Barito*). Nu eens liggen de huizen van het dorp onregelmatig te midden van het dicht geboomte verstrooid, dan weer staan zij regelmatig op rijen; hier wordt het dorp door een omheining van bamboe ingesloten, elders door kleimuren, zooals op Bali, of door een omwalling, somtijds dubbel en zelfs driedubbel getrokken, van opgestapelde rotsblokken.

Beschouwt men de huizen op het hoofdeiland, Java, een weinig nader, dan blijkt hier ook nog heel wat verschil te bestaan: zoo staan zij bij de Soendanezen (in de W. helft) op palen, bij de Javanen (in het midden van het eiland) op den beganen grond. De woningen zijn zeer eenvoudig, zonder verdiepingen, geheel uit plantaardig materiaal opgetrokken; de grond, wat opgehoogd en aangestampt, dient tot vloer, houten of bamboesen stijlen dragen een dak van atap (gedroogde bladeren van den nipahpalm of gedroogd alang-alang, een hooge stijve grassoort), veelal versterkt met idjoek (de bastachtige zwarte vezelstof tusschen den stam en de bladstelen van den arènpalm), somtijds van sirappen (korte houten plankjes, over elkander gelegd), van steenen dakpannen of van holle en bolle, middendoor gespleten, bamboe; de wanden zijn vervaardigd van bilik (gevlochten bamboe, die vooraf gespleten en platgeslagen is) en aan de binnenzijde somtijds bekleed met aaneengeregen boombladeren. Dikwijls heeft het dak van voren

een uitstekend gedeelte, dat op houten stijlen steunt en een soort gaanderij (*pendopo*) vormt, waarin de huiselijke bezigheden verricht en bezoekers ontvangen worden. Menigmaal zijn twee zijden der pendopo ter halver hoogte van een gevlochten wand voorzien. De gewone huizen bezitten geen vensters, wel doorgaans vierkante openingen, van houten of bamboesen tralies voorzien. De deuren zijn van bamboe (schuifdeuren) of van hout (fig. 4 en 5). Schoor-

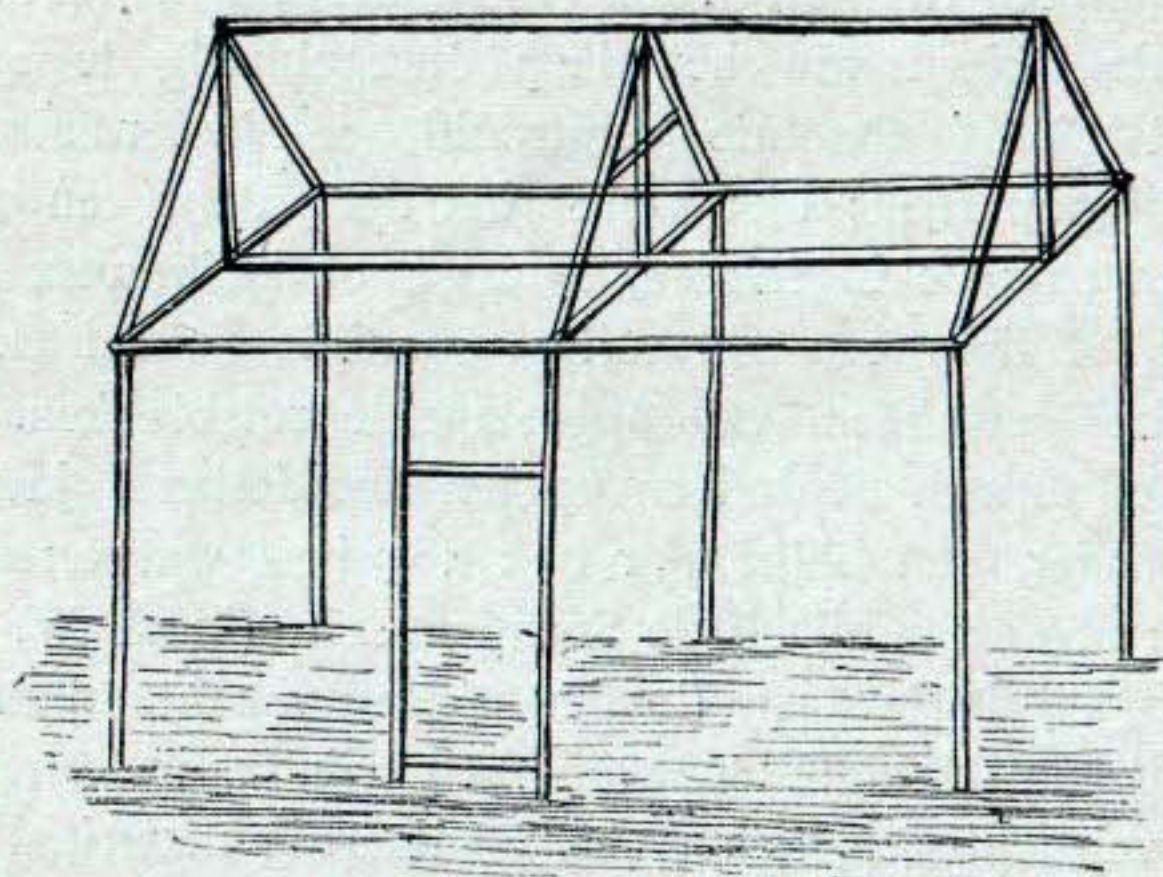

Fig. 4. Geraamte van een eenvoudige Javaansche woning.

steen ontbreken, zoodat de rook zijn eigen weg moet volgen door de ruimte, en al het houtwerk, waarbij geen verfkwest gebruikt wordt, een zwart- of bruingele, roetachtige kleur heeft; een voordeel van den rook is, dat de muskieten er door verdreven worden, en met dit doel wordt 's avonds wel een vuurtje aangelegd van hout en rijstzemelen, ten einde veel rook te verwekken. Ook is het in vele woningen steeds donker, zelfs midden op den dag.

Meestal bestaat de woning uit twee of drie afdeelingen,

n.l. de pendopo, de eigenlijke woonkamer, waarin de spijsen genuttigd en ook toeberaid worden op een eenvoudige

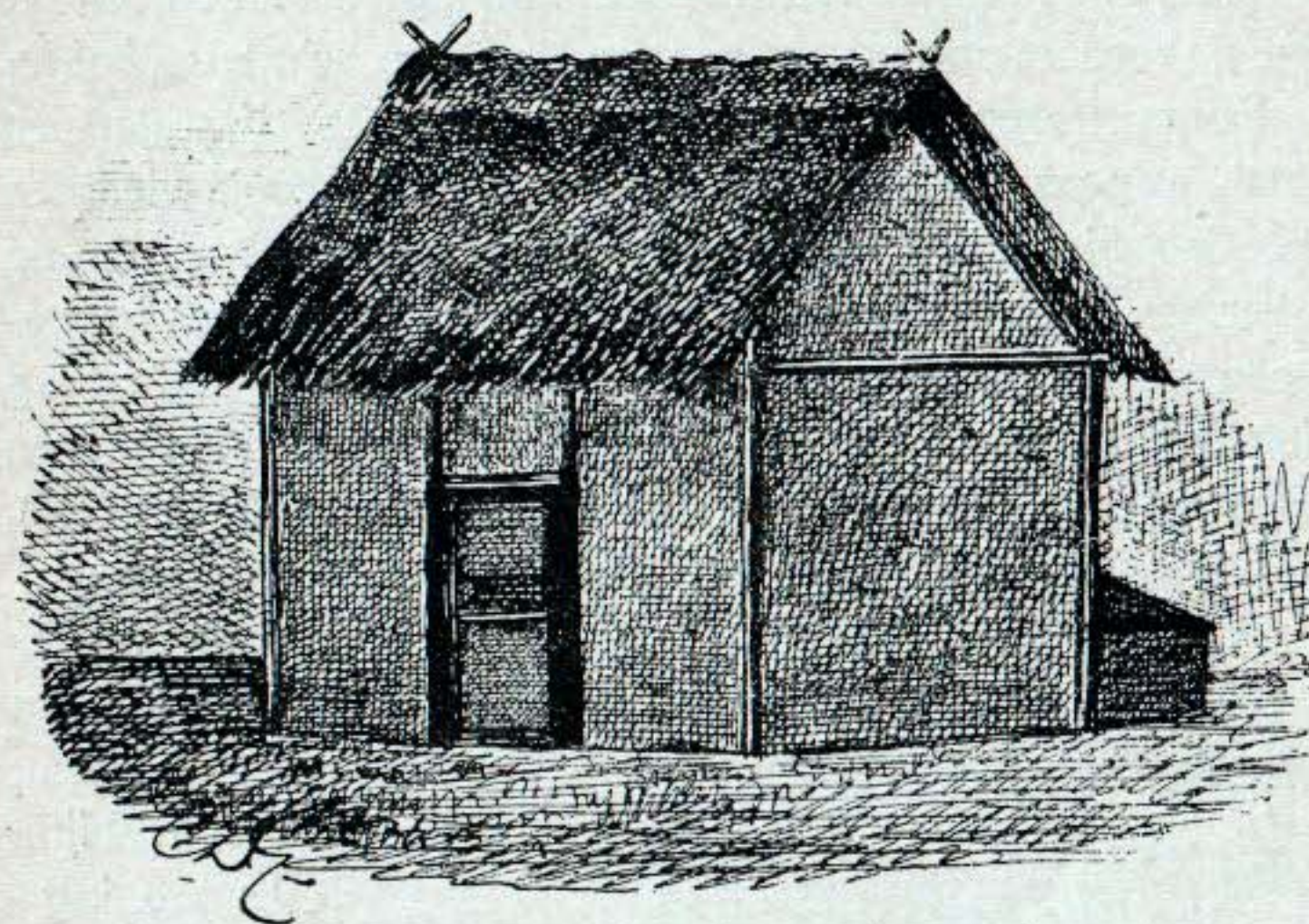

Fig. 5. Eenvoudige Javaansche woning.

stookplaats (fig. 6), tenzij zulks onder een afdakje buiten het huis geschiedt, en het slaapvertrek, door een gebloemd

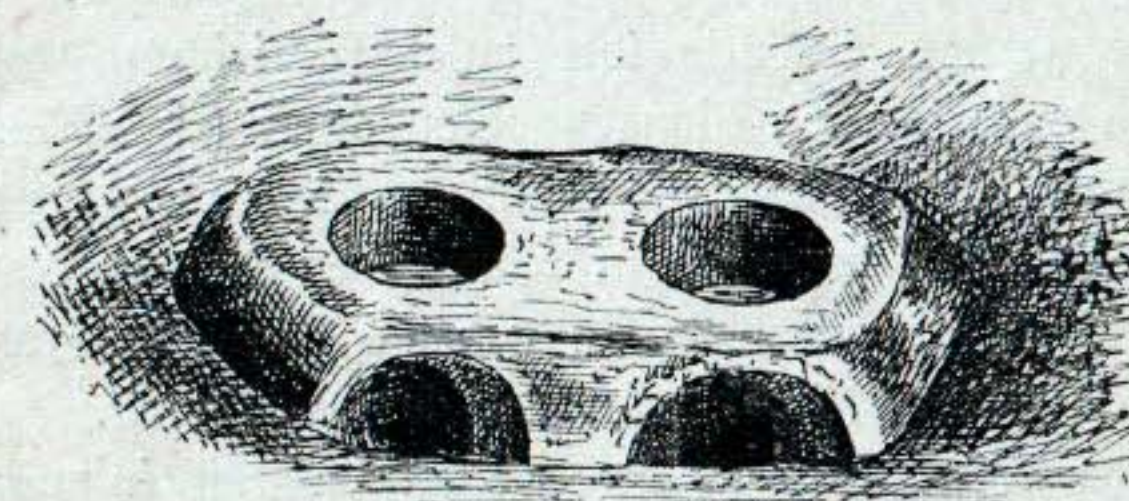

Fig. 6. Stookplaats.

katoenen gordijn van het woonvertrek gescheiden. Even eenvoudig als de woning is het huisraad, en de meeste

voor ons onmisbare meubels, zooals tafels, stoelen, bedden, kasten enz., zoekt men er te vergeefs. Wat men er wel aantreft, zijn een aantal matjes om op te zitten en te liggen, verder potten en pannen, aarden schotels, bakjes en bamboekokers. Daarnaast treft men er dikwijls een aantal wapens en gereedschappen, somtijds ook sieraden aan. Een kist dient om kleêren en zaken van waarde op te bergen, het bed bestaat uit een matje en een kapokkussen, waarnaast meestal in het slaapvertrek een klein rond spiegeltje aanwezig is; van een washtafel met toebehooren is daarentegen geen sprake. Een houten rustbank (*amben*),

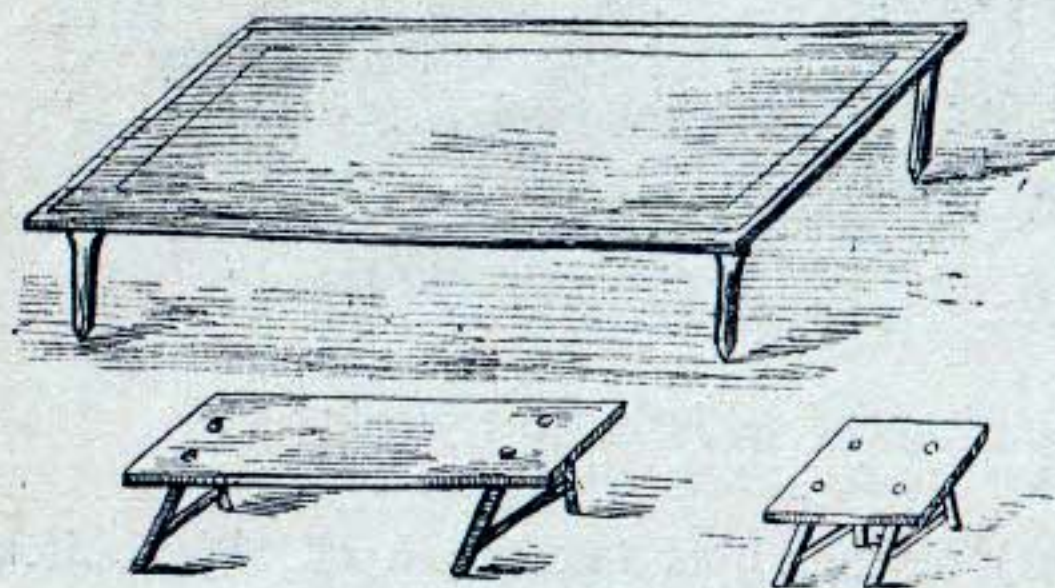

Fig. 7 en 8. Rustbank en tabouretten.

meer bestemd om er op te liggen dan om er op te zitten, komt in bijna elke woning voor, eveneens een paar houten bankjes of tabouretten, die gebruikt wor-

den als de Javaan zittende iets moet verrichten, waarbij ook zijn voeten of teenen dienst moeten doen (fig. 7 en 8). Zeer algemeen is tegenwoordig ook een eenvoudige petroleumlamp. Met den eenvoud in woning en huisraad stemt de soberheid van voedsel en de geheele leefwijze overeen, zooals bij de plaat *Rijstbouw* nader is beschreven.

Dat de woningen van meergegoeden en van inlandsche ambtenaren, van regenten vooral, een beteren indruk maken, spreekt wel van zelf. Deze zijn vaak van hout of steen en bestaan meestal uit een samenstel van eenige huizen, waarvan de daken door middel van zakgoten met elkander

verbonden zijn. Zij zijn meer op Europeesche wijze ingericht en van Europeesche meubelen voorzien. En ook bij de echte Javaansche huizen vallen, wat vorm en binnenwerk betreft, nog verschillende soorten te onderscheiden, zoodat b.v. Poensen een vijftal hoofdtypen vermeldt.

Elk huis (*a* in fig. 9) staat in den regel op een afzonderlijk erf, een door een levende haag (*c*) omheinde ruimte. Deze hagen laten slechts een opening aan de voorzijde, welke het erf verbindt met den weg (*e*), die daar langs

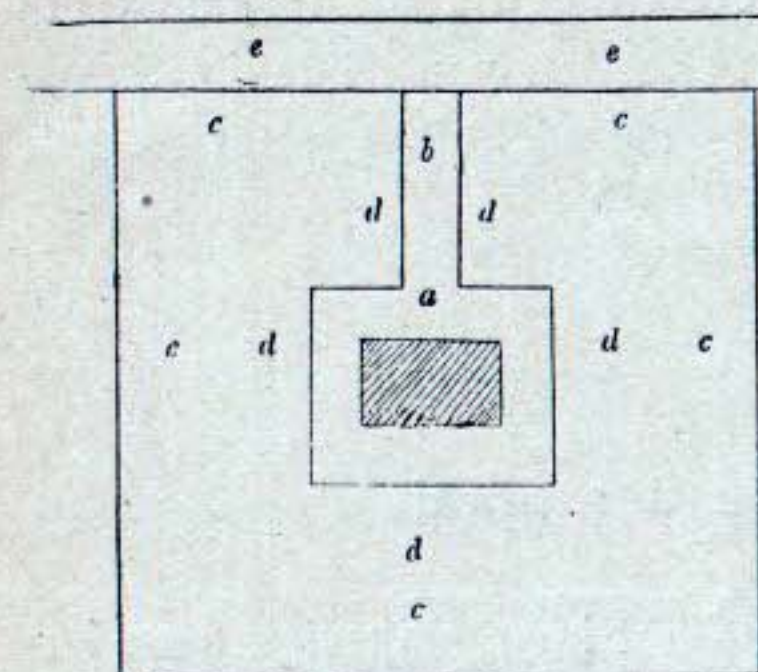

Fig. 9. Platte grond van een Javaansch erf.

loopt, en veelal door een klapdeur (*b*) kan worden gesloten, waarboven het nummer van het erf en de naam van den bewoner te lezen zijn. Een breed pad (*dd*) tusschen de levende haag loopt tot dicht bij de woning, die op een afstand van 2—4 M. nog weder door een heg (*d*) omgeven is, de grens tusschen het beplante en het

niet beplante gedeelte. Op het erf treft men een kraal voor de karbouwen en ander vee aan, een rijstschuur, een kleine loods voor het rijstblok met de stampers en een waterput met een kleine omheinde ruimte als badkamer. Meestal echter gaat de Javaan een paar keeren daags in een naburige rivier (*kali*) of bron baden. Op het beplante gedeelte groeien vooreerst loofboomen, zooals de klapper- of kokospalm, de pisang- of bananenboom, de pinang-, areka- of betelpalm, die de betelnoten levert, een hoofdbestanddeel bij het algemeen in zwang zijnde betel- of sirihkauwen, en de kapokboom; verder verschillende heesters (*koffie*), kruiden

en bloemen (rozen, balsaminen enz.), peulvruchten, aardvruchten, maïs (djagoeng) enz. Onder de pendopo hangen de kooien der geliefkoosde tortelduiven, tenzij ze vóór het huis aan een bamboestaak zijn omhoog geheschen.

Eenige erven met elkaar vormen een gehucht en eenige gehuchten samen een dorp of dessa. De afzonderlijke gehuchten zijn dikwijls ver van elkander gelegen, en bijna altijd liggen zij in zulk dicht geboomte verscholen, dat men zelfs op korten afstand er niets van bespeurt (zie de plaat *Rijstbouw*). Andere nederzettingen dan dorpen vindt men — afgezien van de oude gedeelten van Batavia, Samarang en Soerabaja — onder de ruim 30.000 plaatsen, die op Java voorkomen, niet.

4. Verklaring der plaat.

De plaat stelt een gedeelte van het lage, slijkerige noorderstrand van Java voor op een vroeg ochtenduur in den oost-moeson. Aan den helderen hemel bespeurt men slechts enkele lange, smalle wolkenstrepen met rose wanden, terwijl daarentegen een zeer ijle nevel het verschiet omwaast, zoodat de grens tusschen water en lucht aan den horizon nauwelijks merkbaar is. De opstekende zeewind brengt een lichte rimpeling op het grijsgroene water te weeg. De zon staat juist aan de kim en geeft lange schaduwen aan menschen en voorwerpen. De eb is ingetreden en heeft verschillende planten-resten terug gelaten achter de wortelstoelen of steunwortels der rhizophoren (mangroves), welke boomsoort men in de heete luchtstreek overal op slijkerige kusten aantreft, waar zij somtijds uitgestrekte bosschen vormen. Zooals op de plaat duidelijk te zien is, zenden de takken luchtwortels

uit, die zich in den moerasgrond vasthechten en bijdragen tot versterking van het veerkrachtige onderstel, waardoor de boom den golfslag beter kan weerstaan. Tevens wordt daardoor een netwerk gevormd, waarachter slib, planten-resten en wat de zee verder aanvoert, blijven liggen, zoodat daardoor van den eenen kant de aanslibbing sterk wordt bevorderd, van den anderen kant het mangrovebosch steeds verder in zee kan opgroeien.

Waar de golfslag zich niet doet gevoelen aan de moerassige kust, dus dieper landwaarts in, groeit de nipahpalm in overvloed. Zooals men op de plaat ziet, stijgen de hardgroen gekleurde bladeren vlak aan den bodem uit een onzichtbaren stam op. Zij bereiken een lengte van 5—6 M. en dienen vooral tot dakbedekking, ook voor afdaken op schepen en in sommige streken voor het vlechten van hoofddeksels en deksels van schotels. Waar de kust door den golfslag afgebrokkeld is, dringt de zee tot aan het gebied der nipahbosschen door en vertoonen deze palmen zich — zooals op de plaat — tot vlak aan de kustlijn. Gaat de drassige modderbodem in een meer vasten, zandigen over, dan levert hij een geschikt terrein voor den kokospalm, waarvan in het verschiet een groep te zien is.

Voor de monding van een der vele ondiepe krekken aan deze kust liggen een paar visschersprauwen, terwijl een andere, met het breede, rechthoekige zeil wijd uitgespreid, in de verte verdwijnt. Op de voorste prauw is een visscher bezig een fuik te drogen te hangen, terwijl twee andere op den bodem der schuit zitten te filosofeeren onder de bedekking van *kadjang*, een soort matwerk, waarvoor het nipahblad de grondstof levert. De visscher met de fuik staat op het zeil, dat om de eenige ra is gerold, aan het eene einde aan den mast hangt en aan het andere op een houten vork rust, die achter in de

schuit is vastgezet. Dit zeil is gemaakt van *agel* (de g steeds uit te spreken als in het Fransch vóór a, o en u), een ruw weefsel uit de vezels van den bladsteel van den gebangpalm, een hoogen boom met waaivormige bladeren. Aan den achtersteven der tweede prauw is een der opvarenden bezig aan den grooten roeiriem, die veelal als stuurtoestel dient.

Bij de monding der kreek bespeurt men een paar armelijke visschershutten met de bij nagenoeg elke inlandsche woning te vinden pisangboomen; de wanden zijn van *bilik*, het dak van *atap* opgetrokken. Onder het zeer lage afdak der voorste hut is de huisvrouw bezig rijst te koken in een *koekoesan* (een kegelvormige mand), die past in de monding van den koperen *dandang*, waarin het water boven een houtskoolvuurtje in een aarden komfoor aan de kook wordt gebracht en de rijst gaar stoomt. Naast de hut hangt een visscher zijn netten uit over bamboe staken, die op gaffelvormig gevorkte, in den grond geslagen takken rusten. Zijn kleeding bestaat alleen uit hoofddoek en sarong.

De staketsels in het water links zijn overblijfselen van een kleine pier, bestemd om droogvoets van den wal in een vaartuig te komen en omgekeerd.

5. Literatuur.

R. D. M. VERBEEK en R. FENNEMA, Geologische beschrijving van Java en Madoera, Amsterdam 1896, 2 dln.

J. F. SNELLEMAN en J. F. NIERMEYER, Java, dl. III, Haarlem 1903.

H. BLINK, Nederlandsch Oost- en West-Indië, dl. I, Leiden 1905.

J. F. SNELLEMAN en J. F. NIERMEYER, Kustvormen op Java (VETH's Feestbundel, Leiden 1894).

Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië, de art. Bouwmaterialen, Java, Visscherij en Jacht.

B. B. C. J. DE JAEGER en H. J. W. VON LAWICK VAN PABST, Rapport nopens de vischvijvers op Java en Madoera, Batavia 1903.

G. N. VERLOOP. Het zeevisschersbedrijf, haar toestand in 1870—1902; haar achteruitgang en middelen tot herstel (Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Ned. Indië, Juli-afl. 1904).

H. TEN HAGE, De zeevisscherij in Nederlandsch-Indië (Tijdschrift v. Economische Geographie, 1910, blz. 101).

J. S. G. GRAMBERG, De visscherij en bezwering van troeboek (De Indische Gids, 1880, dl. II, blz. 331).

P. N. VAN KAMPEN, Overzicht der hulpmiddelen bij de zeevisscherij van Java en Madoera in gebruik (Mededeelingen van het Visscherij-station te Batavia, nr. 1).

L. TH. MAYER, Een blik in het Javaansche volksleven, dl. I, Leiden 1897, hoofdst. I.

C. POENSEN, Javaansche woningen en erven (Mededeelingen vanwege het Nederlandsche Zendinggenootschap, dl. XIX, blz. 101 en 317, dl. XX, blz. 21).

6. Het feest der troeboek-bezwering.

(Naar J. S. G. GRAMBERG).

De troeboek, ongeveer 45 cm. lang, lijkt veel op de Europeesche elft, tot wier geslacht zij dan ook behoort. Versch is het een vrij smakelijke visch, doch door haar vele graten voor menig een minder aangenaam gerecht. Gedroogd vindt zij als uitvoerartikel haar weg naar Straat

Malaka, Singapore, Siam en, hoewel in mindere mate, naar den Nederlandsch-Indischen Archipel. Maar het is hoofdzakelijk de kuit, die aan de visch waarde geeft. Deze vormt een smakelijke, hartige en voedzame spijs, door menigen Europeaan zelfs boven de Russische kaviaar gesteld. De hooge prijs maakt haar echter voor de meeste inlanders niet bereikbaar.

De troeboek is klaarblijkelijk een trekvisch. In onderscheiden streken van Insulinde komt zij voor, maar de streek, waar zij in dichte drommen verschijnt, is zeer beperkt. Verspreid — en niet in scholen — vindt men haar in Straat Malaka, in de mondingen van de Panei- en Asahanrivieren, nabij Singapore enz.; maar de dichte drommen van kuitvisschen verschijnen eerst aan den ingang der Brouwerstraat, den zeearm tusschen het eiland Bengkalis en de oostkust van Sumatra, en eindigen weder aan den mond der Siakrivier. Het schijnt, dat de troeboek uit den Indischen Oceaan hierheen afzakt om in de rustige en ondiepe inhammen en krekten kuit te schieten. Het terrein der visscherij bepaalt zich dan ook uitsluitend tot de Brouwerstraat, en hier is de vischmassa zóó dicht, dat volgens de overdreven bewering der inlanders, een roeispaan in dien tijd in het water gestoken, overeind zou blijven staan.

Evenals de groote visscherijen in Europa, heeft de troeboekvisscherij haar gezetten tijd van uitgaan en thuiskomen. Het is een op groote schaal georganiseerd bedrijf. De visschers maken als het ware een eigen bond uit, aan welks hoofd een soort van geestelijke staat, de *Djindjang Radja*, de bezweerster. Er zijn twee vischtijden: de groote vangst (September—November) en de schrale vangst (Februari—April). Het visschen geschiedt in booten van bepaalden vorm en omvang met netten van bepaalde afmetingen. De waarde van de vangst kan in een gewoon jaar

op ongeveer $1\frac{1}{2}$ miljoen gulden gesteld worden. Het grootste gedeelte van de winst vloeit echter in de zakken van de Chineesche opkooopers.

Evenals bij elken anderen tak van vischvangst, zijn de uitkomsten zeer wisselvallig, en naast gunstige komen zeer ongunstige jaren voor. De oorzaak van dit laatste schrijft de inlander aan bovennatuurlijke invloeden toe; vandaar dat er naar gestreefd wordt die kwade invloeden te vernietigen en het booze onschadelijk te maken door de aloude plechtigheid der troeboekbezwering, waarmede elk jaar het vischseizoen geopend wordt. De hoofdpersoon is een vrouw van burgerlijke afkomst, maar met den vorstelijken titel van Djindjang Radja vereerd en gesproten uit een geslacht, waarin die waardigheid erfelijk is. Naast haar treden de *bathins* op, oorspronkelijk dorpschouwen van Bengkalis, waarvan vier gedurende het feest als rijksgrachten van de Djindjang Radja fungeeren, terwijl hun vrouwen daarbij zooveel als helpsters of hofdames zijn. Dan wordt nog een belangrijke rol vervuld door de *Bidoe*, wier ambt ook erfelijk is. Is het geld tot bestrijding der kosten bijeengebracht, dan wordt er één feestloods gebouwd te Boekit Batoe aan Sumatra's oostkust en één aan de monding der Bengkalis, welk riviertje dicht bij het plaatsje Bengkalis in de Brouwerstraat uitmondt. Vervolgens wordt de Djindjang Radja in staatsie met de vier bathins en hun vrouwen uit hare woning naar de versierde loods te Boekit Batoe, de algemeene verzamelplaats der feestvierenden, geleid. Terwijl er buiten groote drukte en levendigheid heerscht, gezongen, gedanst en muziek gemaakt wordt, heeft de Djindjang Radja plaats genomen op een divan met gele zijde bekleed. Haar gewone kleêren heeft zij afgelegd; van burgervrouw is zij herschappen in vorstin, gekleed in zijde en versierd met bloemen en gouden

sieraden. Na het verrichten van verschillende ceremoniën, waartoe ook een dans met de bathins behoort, wordt zij door de vrouwen van dezen bediend en weldra gehuld in sterk, doch aangenaam riekende wolken van in een komfoor ontstoken benzoëhars, die haar in een soort van geestvervoering brengen. Terwijl men haar met rijstkorrels bestrooit, begint zij te spreken en doet zij de aanwijzingen van hetgeen er nog verricht moet worden, om het feest te doen slagen, zooals het aantal buffels en geiten, die geslacht, de hoeveelheid rijst, die gekookt, het gebak, dat gereed gemaakt moet worden. Het groote woord moet echter nog door haar gesproken worden, n.l. wanneer men kan opbreken naar de monding der Bengkalis, op wier bodem *Djangi*, de koning of god der troeboeks, verblijf houdt. In spanning wordt het orakelwoord verbeid; maar het kan dagen, weken, zelfs maanden duren, vóór het woord „vertrekken” van haar lippen vloeit. Soms wordt de geestzienere onrustig, als werd zij gekweld door booze geesten, soms ook geraakt zij door overspanning in diepe bedwelming. Onder zulke omstandigheden treedt de bidoe op. Zij trekt haar een ander gewaad aan, en helpt dit niet, dan tracht zij haar door zacht gezang tot het bewustzijn terug te brengen. Dit laatste middel is altijd proefhoudend. En is de Djindjang Radja weder tot bewustzijn gekomen, dan wordt zij gespijsd en gelaafd, eveneens door de bidoe, die met haar in een soort van „magnetisch rapport” schijnt te staan. Eindelijk wordt het tijdstip van vertrek door den geest, die in de Djindjang Radja is gevaren, medegedeeld. Dan komt alles in rep en roer; de bezweerster wordt in een staatsievaartuig, vergezeld van de bidoe benevens haar vier helpsters en bewaakt door drie bathins, overgebracht naar de monding van de Bengkalis. De vierde der bathins treedt als aanvoerder der vloot op, opent den tocht, hand-

haaft de orde en heeft onder zijn bewaring de proviand voor het feest, benevens een zeer grooten voorraad van inlandsch gebak, dat niet voor voeding, maar voor een ander, zeer eigenaardig doel bestemd is. Op het vaartuig van den vlootvoogd volgt de rijk versierde prauw der Djindjang Radja, gevolgd door een 400 à 500 visschersvaartuigen. In de ook hier weer fraai opgesmukte feestloods wordt de in zijden gedoschte en met bloemen en goudwerk versierde bezweerster door haar gevolg naar den met geel bekleeden divan geleid, en terwijl het volk daarbuiten jubelt, danst en zingt bij het geluid van trommen en tambouretten, heeft in deze loods wederom een belangwekkende ceremonie plaats. Weer stijgen wierookwalmen voor de Djindjang Radja op, weer heeft een inzalving met reukolie plaats, alsook een bestrooiing met rijstkorrels, en weer geraakt zij in geestvervoering. Herhaalde malen krijgt zij zenuwtoevallen; zij zingt, gilt soms en rolt zich over den grond. Dan snelt de bidoe toe om haar te kalmeeren; zij waait der half uitzinnig geworden vrouw frissche lucht toe en spreekt zacht zingend tot haar. En ook de bathins schijnen nu door de geestvervoering te worden aangestoken; zich aanstellende als bezetenen, tieren zij, rollen zich over den grond en slaan met armen en beenen. Eindelijk is de bidoe er in geslaagd de bezweerster tot kalmte te brengen, en ook de bathins worden weer rustig. Langzaam verheft zich de Djindjang Radja van haar zetel en wordt door haar vier staatsiedames naar een schommel geleid, waaraan gouden klokjes klingelen. Nu worden één voor één de zestien geesten opgeroepen, die met de visscherij te maken hebben. Voor elk dezer geesten is een sirihdoos aanwezig. Zacht schommelend spreekt de Djindjang Radja tegen die onzichtbare geesten, en daar niemand die taal verstaat, vertolkt de bidoe hetgeen die geesten antwoorden en wijst tegelijk

de sirihdoos aan voor den geest, die het woord voert. Inmiddels is het gebak onder de visschers voor den riviermond uitgedeeld en wordt nauwkeurig er op gelet, of de godheid der troebooks teekenen geeft van aanwezigheid, hetgeen dan beteekenen moet, dat zij genoeg heeft genomen met het feest en het haar behaagt de verzoeningsmiddelen, aangewezen door de zestien geesten, te ontvangen.

Op zeker oogenblik — altijd nadat de bezweerster en de bathins 24 uren gearbeid en gevestigd hebben — krijgt de eerstgenoemde een nieuwe, laatste geestvervoering, terwijl in de onmiddellijke nabijheid van het vaartuig van den vlootvoogd een sterke opbruisching in het water plaats heeft. Thans heeft de godheid Djangi gesproken: zij is voldaan!

Een luide juichkreet uit duizenden kelen klinkt over het water; de vlootvoogd geeft een teken en — een waterstrijd begint, waarbij het uitgedeelde gebak tot projectielen dient. Honderden stukken van het rijstgebak vliegen door de lucht, en wee den neus, welke door zulk een vreemden kogel wordt getroffen! Allerwege verneemt men gelach en gejuich. De roeispanten plassen, de prauwen doorklieven snel in alle richtingen het water om hier of daar een tegenstander te ontmoeten, met wien men een appeltje te schillen heeft, en niet eerder houdt het gevecht op, voordat het laatste stuk gebak als projectiel dienst heeft gedaan.

Dan is het feest geëindigd. De vischvangst zal weer overvloedig zijn, en de Djindjang Radja keert als gewone burgervrouw in den schoot van haar gezin terug. Tot herinneringsteeken aan de plechtigheid wordt aan de monding der rivier Bengkalis een karbouwenkop opgehangen.

WANDKAARTEN.

- R. VAN ASSEN, Schoolkaart van Friesland**, in 9 bladen, (grootte 165 bij 204 cM.), bijgewerkt tot heden, geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 38,00, gevernist f 40,50
-
- Dr. F. M. Th. BÖHL en G. MEIMA, Wandkaart van Palestina** met bijkaarten: De landen der Heilige Schrift en Jeruzalem, in 4 bladen, (grootte 132 bij 183 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 36,00, gevernist. . . . f 37,50
-
- P. R. BOS, Wandkaart van Azië**, in 4 bladen, Staatkundig, (grootte 136 bij 168 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 29,00, gevernist f 30,50
-
- P. R. BOS, Wandkaart van Azië**, in 4 bladen, Natuurkundig, (grootte 136 bij 168 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 29,00, gevernist f 30,50
-
- P. R. BOS, Wandkaart van Middel-, West- en Zuid-Europa**, in 9 bladen, (uitgaaf A zonder namen, uitgaaf B met namen), (grootte 194 bij 227 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 34,50, gevernist f 36,00
-
- P. R. BOS, Wandkaart van de Provincie Groningen**, in 9 bladen, (grootte 168 bij 204 cM.), bijgewerkt tot heden, geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 38,00, gevernist f 40,50
-
- P. R. BOS, R. R. RIJKENS en W. VAN GELDER, Wandkaart van Nederlandsch Oost-Indië, met afzonderlijke groote kaart van Java**, opnieuw bewerkt door W. VAN GELDER en J. F. NIERMEYER, in 12 bladen, (grootte 210 bij 235 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 47,00, gevernist. 5e druk f 49,50
-
- P. R. BOS, R. R. RIJKENS en W. VAN GELDER, Wandkaart van Java**, herzien door W. VAN GELDER en J. F. NIERMEYER, in 4 bladen, (grootte 82 bij 235 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 38,00, gevernist . 5e druk f 40,50
-
- U. D. KEISER, Wandkaart van Nederland**, in 6 bladen, (grootte 167 bij 198 cM.). Uitgaaf **zonder** namen, geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 28,00, gevernist f 29,50
Uitgaaf **met** namen, geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 29,00, gevernist - 30,50
-
- H. NIEHAUS, Wandkaart van Nederlandsch Oost-Indië en Omgeving**, in 4 bladen, (grootte 145 bij 175 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 34,50, gevernist f 36,00
-
- R. NOORDHOFF, Nieuwe Wandkaart van Nederland**, herzien door K. ZEEMAN, in 6 bladen, (grootte 166 bij 185 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 43,00, gevernist 3e druk f 45,50
-
- R. NOORDHOFF, Nieuwe Wandkaart van Europa**, herzien door K. ZEEMAN, in 6 bladen, (grootte 186 bij 212 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 43,00, gevernist. 2e druk f 45,50
-
- R. NOORDHOFF, Nieuwe Wereldkaart**, in 8 bladen, (grootte 164 bij 252 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 43,00, gevernist f 45,50
-
- R. NOORDHOFF en H. NIEHAUS, Eenvoudige Wandkaart van Nederlandsch Oost-Indië**, in 6 bladen, (grootte 185 bij 220 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 38,00, gevernist. f 40,50
-
- H. SCHIERBEEK, Wandkaart van Europa**, in 6 bladen, (grootte 167 bij 184 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 34,50, gevernist 3e druk f 36,00
-
- S. SNIJDER en H. GROEN, Nederland en Omgeving in Vogelvlucht**, (grootte 91 bij 112 cM.), gedrukt in 9 kleuren, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 6,50, geplakt op linnen, aan rollen, gevernist f 14,00

UITGAVE VAN J. B. WOLTERS — GRONINGEN, DEN HAAG.

INSULINDE IN WOORD EN BEELD.

SCHOOLPLATEN VOOR HET AARDRIJKSKUNDIG ONDERWIJS

door HENRI ZONDERVAN,

Leeraar aan de R. H. B. School met 5-j. cursus te Groningen.

NAAR OORSPRONKELIJKE AQUARELLEN VAN

W. C. C. Bleckmann, P. van Heerdt-Quarles en W. J. Ising.

— (Grootte 75 bij 105 cm.) —

1. De Chineesche Kamp te Batavia. Java.
2. Tweelingvulkaan Gedeh-Pangerango. Java.
3. Het lage Noorderstrand. Java.
4. De steile Zuidkust. Java.
5. Rijstbouw. Java.
6. De Anai-kloof. Sumatra.
7. De Sabanghaven op Poeloe Weh. Sumatra.
8. Passer te Pajakoemboeh. Sumatra.
9. Tabaksbouw in Deli. Sumatra.
10. Kampong in het Barito-stroomgebied. Borneo.
11. Groot Dajaksch huis. Borneo.
12. In de Minahasa. Celebes.

Prijs per plaat met geïllustreerde toelichting,
geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 4,25
Geïllustreerde toelichting afzonderlijk . . . - 0,45

Bij beschikking van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst d.d. 24 Juni 1913 zijn de platen opgenomen in den Catalogus van leermiddelen ten behoeve van de openbare Europeesche lagere scholen en van de cursussen van voortgezet en uitgebreid lager onderwijs in Nederlandsch-Indië. De waarde der platen voor het onderwijs is door deze beschikking erkend.

UITGAVE VAN J. B. WOLTERS — GRONINGEN, DEN HAAG.